Fatimə Zaur qızı BABAYEVA
Qərbi Kaspi Universitetinin II kurs magistrantı
E-mail: ftmbbyva@gmail.com
Elmi rəhbər: Elnarə Əhmədova

YENİYETMƏLƏRDƏ CİNAYİ DAVRANIŞI FORMALAŞDIRAN MOTİVLƏRİN TƏDQİQİ

Xülasə

Yeniyetməlik dövrü, şəxsiyyətin formalaşdığı və həyatın təzyiqləri ilə üzləşildiyi mürəkkəb bir mərhələdir. Bu dövr, eyni zamanda, cinayətkar davranışların yaranmasına səbəb ola bilər. Yeniyetmələrdə cinayət motivləri əsasən sosial təzyiq, ailə problemləri, psixoloji çətinliklər, iqtisadi vəziyyətin pisliyi və məktəb problemlərindən qaynaqlanır. Zorakılıq, narkotik istifadəsi, alkoqolizm, kiber cinayətlər və intihar kimi davranışlar bu dövrdə daha çox rast gəlinir. Sosial təzyiqlər, ailə zorakılığı, psixoloji gərginlik və sosial-iqtisadi problemlər, yeniyetmələri qanunsuz fəaliyyətlərə yönləndirə bilər. Bu amillərin qarşılıqlı təsiri, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlara meyilli olmasına gətirib çıxarır. Cəmiyyət və ailələr bu faktorlara diqqət yetirərək, cinayətkarlığın qarşısını almaq üçün təsirli yanaşmalar inkişaf etdirməlidirlər.

Açar sözlər: yeniyetmələrdə cinayət, cinayət motivləri, psixoloji faktorlar, sosial təzyiq, ailə təsiri, sosial mühit, sosial izləmə, mədəniyyət və cinayət, əxlaqi dəyərlər, kriminal psixologiya.

UOT: 159.9
DOİ: https://doi.org/ 10.54414/JHXP7193

Giriş

Yeniyetməlik dövrü, insan həyatının ən vacib və mürəkkəb mərhələlərindən biridir. Bu dövr, gənclərin şəxsiyyətlərinin formalaşdığı, dəyərlərin inkişaf etdiyi və həyatın məqsədinə dair düşüncələrin yarandığı bir vaxtdır. Lakin bu dövr, eyni zamanda, bəzi hallarda cinayətkar davranışların ortaya çıxmasına da səbəb ola bilər. Yeniyetmələrdə cinayi davranışı formalaşdıran motivlərin araşdırılması, cəmiyyətin və ailələrin bu fenomeni daha yaxşı anlamasına və qarşısını almaq üçün təsirli strategiyalar inkişaf etdirmələrinə imkan verir. Yeniyetməlik dövrü insan həyatının ən dinamik və mürəkkəb mərhələlərindən biridir. Bu dövr, fiziki, emosional və psixoloji dəyişikliklərin baş verdiyi, fərdi identifikasiyanın və sosial rolların formalaşdığı bir zamandır. Yeniyetmələr, bu prosesdə özlərini anlamaq, dəyərlərini müəyyənləşdirmək və sosial əlaqələr qurmaq üçün müxtəlif təcrübələrdən keçirlər. Lakin bu təcrübələr bəzən riskli davranışlar və deviant hərəkətlərlə müşayiət oluna bilər. Bu mərhələdə gənclərin cinayətkar davranışlara meyl etməsinin səbəbləri kompleks və çoxşaxəlidir, onların araşdırılması cəmiyyətin və ailələrin daha effektiv müdaxilə və dəstək mexanizmləri inkişaf etdirməsinə imkan yaradır. Yeniyetmələrdə cinayətkarlıq davranışlarının əsas motivləri sosial, psixoloji və iqtisadi faktorlarla sıx bağlıdır.

Əsas hissə

Yeniyetmələrdə cinayətkar davranışlar əsasən 12-13 yaşlarından başlayaraq müşahidə edilməyə başlaya bilər. Bu dövr, uşaqların fiziki, psixoloji və sosial inkişaf mərhələsinin dəyişdiyi, həmçinin fərdi və sosial identifikasiyanın formalaşmağa başladığı bir vaxtdır. Yeniyetmələrdə fərdi identifikasiyanın formalaşması insan inkişafının əsas mərhələlərindən biri kimi psixoloji və sosioloji baxımdan geniş araşdırılmış bir mövzudur. Bu proses yeniyetmələrin kim olduqlarını, dəyərlərini və gələcəkdə cəmiyyət içindəki rollarını müəyyən etməyə çalışdıqları dövrü əhatə edir.

Yeniyetmələrdə ən çox rast gələnən cinayi davranışlar, statistik məlumatlara əsasən, müxtəlif səbəblərə bağlı olaraq dəyişir. Bu davranışlar adətən sosial və psixoloji amillərdən təsirlənir.

Zorakılıq, yeniyetmələr arasında ən çox yayılmış cinayətkar davranışlardan biridir. [2, səh.41]

Yeniyetmələr arasında fiziki döyüşlər, məktəb zorakılığı və ailə içində zorakılıq halları geniş yayılır. Məsələn, ABŞ-da və Avropada məktəb zorakılığı ilə bağlı statistikalara görə, hər 10 yeniyetmədən 3-4-ü məktəbdə zorakılığa məruz qalır və ya iştirak edir.

ABŞ-da məktəb zorakılığı ilə bağlı 2020-ci il məlumatlarına görə, hər 5 yeniyetmədən biri məktəbdə zorakılığa məruz qalır (NCES, 2020).

Avropada isə hər 6-cı yeniyetmə məktəbdə zorakılıq və təhdidlərlə üzləşir (EU Kids Online, 2019).

Yeniyetmələrdə narkotik maddələrin istifadəsi və alkolizm də geniş yayılmış cinayətkar davranışlardandır. Mütəxəssislər, narkotik maddə istifadəsinin xüsusilə yeniyetmələrin beyin inkişafı və şəxsiyyət formalaşması dövründə ciddi mənfi təsir yaratdığını vurğulayırlar.

ABŞ-da 2022-ci il məlumatlarına görə, 12-17 yaş arasında olan gənclərin təxminən 20%-i bir dəfə həyatlarında narkotik maddə istifadə etmişdir (NIH, 2022).

Avropa ölkələrində 15 yaşlı yeniyetmələr arasında alkoqol istifadəsi və narkotik maddə istifadəsi statistikasına görə, hər 10 yeniyetmədən 2-3-ü narkotik maddə ilə əlaqəli cinayətlərdə iştirak edir (European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction, 2020).

Bəzi yeniyetmələrdə cinayətkar davranış, özünə zərər vermək və intihara meyllilik kimi hallara da gətirib çıxara bilər. Xüsusilə, psixoloji problemləri və ailəvi çətinlikləri olan gənclər arasında bu hallar daha çox müşahidə edilir.

ABŞ-da 2021-ci il məlumatlarına görə, 15-19 yaş arasında olan gənclər arasında intihar, ikinci ən böyük ölüm səbəbi olmuşdur. Bu yaş qrupunda hər 100,000 yeniyetmədən təxminən 15-20-si intihar nəticəsində həyatını itirir (CDC, 2021).

Avropada 2019-cu ildə 15-19 yaş arasında olan gənclər arasında intihar hallarının sayı 100,000 nəfərə təxminən 11-13 arasıdır (EUROSTAT, 2020).

İnternetin geniş yayılması ilə yanaşı, yeniyetmələr arasında kiber cinayətlər və sosial şəbəkələrdə qanunsuz davranışlar da artmışdır. Kiberhücuma qoşulma, şəxsi məlumatların oğurlanması, şantaj və ya onlayn təhqirlər kimi hallara rast gəlinir.

ABŞ-da kiber cinayətlərlə bağlı yeniyetmələr arasında 2019-cu ildə 8-10% gənc sosial şəbəkələr üzərindən cinayətkar fəaliyyətlərdə iştirak etmişdir (Pew Research, 2020).

Böyük Britaniya və Avropa ölkələrində isə kiber cinayətlərin artması ilə bağlı yeniyetmələr arasında bu cür davranışların təxminən 10-12% artdığı bildirilir (EU Kids Online, 2020).

Cinayi davranış, qanunlara və cəmiyyətin əxlaq prinsiplərinə zidd olan, insan və ya cəmiyyət üçün zərərli olan hərəkətlər kimi təyin olunur. Yeniyetmələr arasında bu cür davranışlar müxtəlif səbəblərdən yaranır və hər bir gəncin cinayətkarlıq motivi fərqli ola bilər. Əsas motivlər arasında sosial təzyiq, ailəvi çatışmalar, psixoloji problemlər və mühit faktorları geniş yer tutur.

Cinayət motivlərini tədqiq edərkən, ən çox rastlaşılan faktorlar aşağıdakılardır:

Sosial təzyiq: Yeniyetmələr, bəzən cəmiyyətin və ya dost qruplarının təsiri altında hərəkət edirlər. Dostlarının və ətraflarının davranışları, onların cinayətkar davranışlar etməsinə səbəb ola bilər. Sosial təzyiq, yeniyetmələri müəyyən bir davranışa yönəldə bilər ki, bu da bəzən qanun pozuntularına yol açır. Sosial təzyiq, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarını formalaşdıran ən böyük faktorlardan biridir. Yeniyetmələr sosial qəbul və qrup kimliyini ön planda tutduqları üçün ətraf mühitdən və dost qruplarından gələn təzyiqlərə çox həssasdırlar. Bu dövr, yeniyetmələrin kimliklərini axtardığı və sosial mövqelərini müəyyənləşdirməyə çalışdığı bir vaxtdır. Onlar, xüsusilə dostları və ya qrup üzvləri tərəfindən sosial təzyiqlə üzləşdikdə, özlərini qəbulu və sosial əlaqələri təmin etmək üçün mənfi davranışlara meyl edə bilərlər. Bu təzyiqlər, narkotik maddə istifadəsi, zorakılıq, vandalizm və ya digər qanunsuz fəaliyyətlərə yönəlmə kimi cinayətkar davranışları təşviq edə bilər. Yeniyetmələr sosial qruplarda iştirak etmək və ya qrupun hörmətini qazanmaq istəyirlər və bu məqsədlə qanunsuz fəaliyyətlərə cəlb ola bilərlər. Eyni zamanda, sosial təzyiq yalnız dostlardan deyil, media və reklamlar kimi xarici təsirlərdən də gələ bilər. Sosial mediadakı müəyyən ideal obrazlar və davranış normativləri yeniyetmələri təhrik edərək, onların cinayətkarlığa meyl etmələrini asanlaşdıra bilər. Bu səbəbdən sosial təzyiq, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarını formalaşdıran əsas amillərdən biridir və onları düzgün yönləndirmək üçün effektiv müdaxilələr vacibdir. [4, səh.66]

Ailə təsiri: Ailə, yeniyetmələrin ilk sosial mühiti və şəxsiyyətlərinin formalaşdığı yerdir.

Ailədəki zorakılıq, laqeydlik, maddi çətinliklər və ya sevgi və diqqət çatışmazlığı, uşaqların cinayətkar davranışlar etməsinə səbəb ola bilər. Ailənin sosial və iqtisadi vəziyyəti də bu davranışların inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Ailədə zorakılığa məruz qalan gənclər, bu davranışları təkrarlamağa başlayaraq cinayətkar davranışlar həyata keçirə bilərlər. Onlar, fiziki və emosional zorakılığı normal qəbul edib, öz davranışlarına tətbiq edə bilərlər. Yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarını formalaşdıran ən böyük faktorlardan biri ailədir. Ailə mühiti, uşağın sosial və emosional inkişafını birbaşa təsir edən mühüm amildir. Ailədəki neqativ faktorlar, məsələn, valideynlərin ayrı olması, zorakılıq, pedaqoji baxımsızlıq və ya ailə daxilindəki davamlı münaqişələr yeniyetmələrin psixoloji vəziyyətini pisləşdirə və onların cinayətkarlığa meyl etməsinə səbəb ola bilər. Ailənin qarşılıqlı münasibətləri, sevgisi və dəstəyi uşaqların və yeniyetmələrin düzgün şəxsiyyət inkişafını və sosial məsuliyyət anlayışını formalaşdırmaqda əsas rol oynayır. Ailə içindəki etibarsızlıq, emosional dəstək çatışmazlığı, valideynlərin davranış nümunələrinin pis olması yeniyetmələrdə mənfi davranışların ortaya çıxmasına səbəb ola bilər. Eyni zamanda, valideynlərin cəza siyasətləri və təzyiqləri, uşaqların özünü qiymətləndirməsinin zəifləməsinə, qorxu və aqressiya hisslərinin güclənməsinə yol açaraq cinayətkar davranışları həyata keçirməsinə səbəb ola bilər. Ailənin uşağa qarşı laqeydliyi, maraqsızlığı və ya emosional zədələnməsi də bəzən yeniyetmələrin etibarsızlıq və qarşısıalınmazlıq hissi yaşamasına səbəb olur ki, bu da cinayətkarlığa yol açar. Beləliklə, ailə mühiti yeniyetmənin həyatında mühüm rol oynayır və ailədəki hər hansı bir mənfi faktor, gənclərin cinayətkar davranışa meyil etməsinə şərait yarada bilər.

Psixoloji problemlər: Yeniyetmələrin qarşılaşdıqları emosional çətinliklər, depressiya, stress və digər psixoloji problemlər, cinayətkar davranışları formalaşdıran vacib faktorlardır. Psixoloji çətinliklərə, xüsusilə də özünə inamsızlıq və kimlik böhranı halları, cinayətə meyilli davranışları möhkəmləndirə bilər. Yeniyetmələrdə cinayətkar davranışların yaranmasında psixoloji faktorlar böyük rol oynayır. Yeniyetmələrin şəxsiyyətlərinin formalaşma mərhələsində, onların emosional və psixoloji vəziyyətləri çox təsirlidir. Bu dövrdə yaranan kimlik böhranı, özünə inamsızlıq və təhlükəsizlik hissinin itirilməsi, gəncləri qeyri-adekvat davranışlara yönləndirə bilər. Yeniyetmələrdə kimlik axtarışı və özlərini cəmiyyətə necə təqdim etmələri məsələsi çox önəmlidir. Bəzən bu dövrü düzgün keçirə bilməyən gənclər, mənliklərini tapmağa çalışarkən, qanunsuz fəaliyyətlərlə özlərini ifadə etməyə meylli ola bilərlər. Özünə inam problemi yaşayan yeniyetmələr, bu çatışmazlığı gizlətmək üçün cinayətkar davranışlara müraciət edə bilərlər. Sosial statuslarını artırmaq və diqqət çəkmək üçün qanunsuz fəaliyyətlərə meyl göstərə bilərlər. [5, səh.27]

Sosial və iqtisadi vəziyyət: Sosial və iqtisadi vəziyyət, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarını formalaşdıran ən böyük faktorlardan biridir. Ailə gəlirinin aşağı olması, işsizlik, təhsil imkanlarının məhdud olması, yoxsulluq və sosial bərabərsizlik kimi amillər, yeniyetmələri cinayətkarlığa meylləndirə bilər. Yoxsulluq, gəncləri həm maddi çətinliklərlə, həm də sosial təsirlərlə üzləşdirərək, cinayətkar fəaliyyətlərə yönləndirə bilər. Eyni zamanda, işsizlik və gəlir bərabərsizlikləri, yeniyetmələrdə psixoloji gərginlik yarada bilər, bu da onların aqressiv və qanunsuz davranışlara meyl etməsinə səbəb ola bilər. Sosial və iqtisadi təzyiqlər, eyni zamanda, məhdud təhsil imkanları və ya təhsil sisteminin qeyri-kamil olması ilə daha da güclənir. Bu şəraitlərdə yeniyetmələr, cəmiyyət tərəfindən kənarlaşdırıldıqda və ya kifayət qədər imkana malik olmadıqda, cinayətkar davranışları bir çıxış yolu kimi görməyə başlaya bilərlər. Həmçinin, araşdırmalar göstərir ki, yüksək cinayət səviyyəsi olan bölgələrdə sosial və iqtisadi şərtlərin pisləşməsi, gənclərin cinayətkar davranışlara daha çox meylli olmasına səbəb olur. Məsələn, 2020-ci ildə ABŞ-da "National Institute of Justice" tərəfindən yayımlanan bir araşdırmaya görə, yoxsul və aşağı gəlirli bölgələrdə yaşayan yeniyetmələrin cinayətə qarışma ehtimalı daha yüksəkdir. Həmçinin, BMT-nin Yoxsulluq və İnkişaf Proqramı (UNDP) göstərir ki, sosial və iqtisadi qeyri-bərabərliyin olduğu cəmiyyətlərdə gənclər arasında cinayətkarlıq daha çox yayılır. Buna görə, sosial və iqtisadi vəziyyətin pisləşməsi, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlara meyl etməsinin əsas səbəblərindən biridir.

Məktəb və təhsil problemi: Məktəb və təhsil problemi, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarını formalaşdıran ən böyük faktorlardan biridir.

Təhsil mühitindəki problemlər, məktəb zorakılığı, müəllimlərin və məktəb rəhbərliyinin düzgün idarəetməməsi, akademik uğursuzluq və məktəbə qarşı mənfi münasibət yeniyetmələri cinayətkarlığa yönləndirə bilər. Təhsil sisteminin qeyri-kamil olması və məktəbdəki sosial mühitin mənfi təsirləri, yeniyetmələrin sosial bacarıqlarının inkişaf etməməsinə və özünü ifadə etmə çətinliklərinə yol aça bilər. Məktəb zorakılığı, yeniyetmələrin psixoloji vəziyyətini pisləşdirir və onların agresiv davranışlara meyl etməsinə səbəb olur. Bununla yanaşı, akademik uğursuzluq və məktəbə qarşı maraqsızlıq, yeniyetmələrdə özünə inamsızlıq yarada bilər, bu da cinayətə meyilli davranışları stimullaşdırır. Araşdırmalar göstərir ki, məktəbə qarşı mənfi münasibət və təhsil problemləri, yeniyetmələrdə cinayətkarlıq davranışlarının artmasına səbəb olur. Məsələn, ABŞ-da 2019-cu ildə keçirilən bir araşdırmaya görə, məktəbə maraqsızlıq göstərən və akademik uğursuzluq yaşayan yeniyetmələrin cinayətə qarışma ehtimalı daha yüksəkdir (National Center for Education Statistics, 2019). Həmçinin, Avropada aparılan tədqiqatlar göstərir ki, məktəb mühitində təhsil problemi olan yeniyetmələrin cinayətə meyillilikləri, sosial və akademik problemlərlə əlaqəli olaraq artmaqdadır (Eurostat, 2020). Bu faktlar, məktəb və təhsil problemlərinin yeniyetmələrdə cinayətkar davranışların formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynadığını təsdiqləyir.

Yeniyetmələrdə cinayətkar davranışları formalaşdıran motivlərin tədqiqi müxtəlif peşəkarlar və nəzəriyyələr tərəfindən müxtəlif yanaşmalarla analiz edilmişdir. Bəzi psixoloqlar bu davranışları uşaqların və yeniyetmələrin inkişaf mərhələsindəki qeyri-sabitliklərlə əlaqələndirirlər. Məsələn, Sociological strain theory (Cəmiyyətə qarşı gərginlik nəzəriyyəsi) bu fikri dəstəkləyir və müəyyən edir ki, sosial və iqtisadi qeyri-bərabərliklər gənclərdə təzyiq yaradır və bu təzyiqlər, qeyri-qanuni davranışlara yönəlməyə səbəb olur. Cəmiyyətə qarşı gərginlik nəzəriyyəsi sosial elmlərdə mühüm konseptlərdən biri kimi qəbul edilir və əsasən fərdlərin sosial normalara və dəyərlərə qarşı çıxmasının səbəblərini araşdırır. Bu nəzəriyyəyə görə, insanlar sosial mühitdə müəyyən gözləntilərə cavab verə bilmədikdə və ya məqsədlərinə nail olmaq üçün qanuni vasitələrdən istifadə edə bilmədikdə, onlar normativ qaydaları pozmağa meylli olurlar. Gərginlik hissi fərdlərdə daxili konfliktlər yaradır və bu vəziyyət onları qeyri-qanuni və ya deviant davranışlara sövq edə bilər. Sosial strukturların ədalətsiz bölüşdürülməsi, iqtisadi bərabərsizliklər və sosial imkanların məhdudluğu gərginlik yaradan əsas amillərdən hesab olunur. Bu nəzəriyyənin əsasını amerikalı sosioloq Robert Mertonun işləri təşkil edir. Merton, cəmiyyətdə qəbul edilən məqsədlərə və bu məqsədlərə çatmaq üçün mövcud olan qanuni vasitələrə əsaslanaraq fərdlərin davranışlarını izah etməyə çalışmışdır. Onun fikrincə, bəzi insanlar bu vasitələrdən istifadə edə bilmədikdə və ya imkanları məhdud olduqda, onlar alternativ yollar axtarırlar. Bu alternativlər isə çox vaxt qanunsuz və deviant xarakter daşıyır. Merton fərdlərin bu cür davranışlarını fərqli adaptasiya növləri kimi təsnif edir və bu təsnifat onların sosial vəziyyətləri ilə əlaqələndirilir.

Gərginlik nəzəriyyəsi, cəmiyyətin struktur problemlərini və fərdlərin bu strukturlarla olan münasibətlərini analiz etmək üçün geniş istifadə olunur. Bu yanaşma cinayət davranışlarını, sosial narazılığı və deviant hərəkətləri izah etmək üçün tətbiq edilir. Eyni zamanda, nəzəriyyə sosial siyasətlərin formalaşdırılmasında və sosial problemlərin həllində praktiki töhfələr verir. Cəmiyyətin struktur problemlərini azaltmaq və gərginliyi aradan qaldırmaq üçün bərabər imkanların yaradılması və resursların daha ədalətli bölüşdürülməsi əsas həll yolları kimi təklif olunur. Bu yanaşma fərdi motivasiyaların və sosial amillərin qarşılıqlı təsirini daha yaxşı anlamağa imkan verir və sosial sabitliyin qorunmasına töhfə verir. Robert K. Merton, qeyd edir ki, yeniyetmələr sosial mükafatlara çatmaqda çətinlik çəkdikdə, cinayətkar davranışları alternativ yol olaraq qəbul edirlər. Social learning theory (Sosial öyrənmə nəzəriyyəsi) isə Albert Bandura tərəfindən inkişaf etdirilib və bu nəzəriyyə, yeniyetmələrin cinayətkar davranışları ətrafdakı şəxslərdən öyrəndiklərini iddia edir. Yeniyetmələr, ətraf mühitlərində gördükləri davranışları təkrarlayaraq, cinayətkar davranışları qəbul edə bilərlər. Eyni zamanda, labeling theory (etiketləmə nəzəriyyəsi) deyir ki, cəmiyyətin bir yeniyetməyə "cinayətkar" etiketini yapışdırması, onu belə bir rola uyğun davranmağa təşviq edə bilər. Etiketləmə nəzəriyyəsi sosial elmlərin mühüm istiqamətlərindən biri olub, fərdlərin və ya qrupların davranışlarının necə

müəyyən edildiyini və onların cəmiyyətdəki statusuna təsirini araşdırır. Bu nəzəriyyəyə görə, insanlar başqalarının onlara necə yanaşdığına və hansı etiketləri tətbiq etdiyinə əsasən öz kimliklərini formalaşdırırlar. Sosial normaları pozan fərdlər deviant kimi etiketləndikdə, bu etiket onların özlərinə və başqalarına münasibətini dəyişdirə bilər. Nəticədə, bu fərdlər deviant davranışları davam etdirməyə daha çox meylli olurlar. Amerikalı sosioloq Howard Becker bu nəzəriyyənin əsas inkişaf etdiricilərindən biri hesab olunur. Onun fikrincə, deviantlıq yalnız davranışın özündə deyil, bu davranışa verilən sosial reaksiyada yatır. Becker qeyd edir ki, deviantlıq sosial konstruksiya prosesinin nəticəsidir və cəmiyyət müəyyən davranışları deviant kimi qiymətləndirir. Bu yanaşmaya görə, cəmiyyətin etiketi fərdlərin gələcək fəaliyyətlərini istiqamətləndirir və onların sosial inteqrasiyasını çətinləşdirir. Etiketləmə nəzəriyyəsi sosial ədalətsizlikləri və stigmatizasiyanı başa düşmək üçün vacib bir alət hesab olunur. Bu nəzəriyyə cəmiyyətin müəyyən qrupları niyə fərqli şəkildə qəbul etdiyini və onların sosial proseslərdə necə iştirak etdiyini izah edir. Eyni zamanda, bu yanaşma sosial siyasətlərin formalaşdırılmasında və deviant davranışların qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Nəzəriyyələrdən və araşdırmalardan əldə edilən faktlara əsasən, yeniyetmələrin cinayətkar davranışlarının formalaşmasında sosial, ailəvi, psixoloji və iqtisadi amillərin birgə rolu olduğu aşkar olunmuşdur. Məsələn, 2016-cı ildə aparılan bir araşdırmaya görə, ailə içi zorakılıq və valideynlərlə zəif əlaqə quran yeniyetmələrdə cinayətkar davranışların daha yüksək olduğu göstərilmişdir (Cohen & Piquero, 2016). Eyni zamanda, UNICEF-in 2017-ci il hesabatında sosial bərabərsizliklər, yoxsulluq və sosial təcridin yeniyetmələrin deviant davranışlarını artırdığı qeyd edilir. Yeniyetmələr özlərini cəmiyyətdən kənar hiss etdikdə, onların cinayət fəaliyyətlərinə daxil olma ehtimalları artır. Psixoloji faktorlar da mühüm rol oynayır; məsələn, travmatik təcrübələr və emosional problemlər gənclərdə riskli davranışların inkişafına səbəb ola bilər.

Bu tədqiqatlar və nəzəriyyələr yeniyetmələrin cinayətkarlıq davranışlarının qarşısını almaq üçün daha effektiv sosial və psixoloji müdaxilələrin vacibliyini vurğulayır. Təhsil proqramlarının və sosial dəstək sistemlərinin gücləndirilməsi, bərabər imkanların yaradılması və ailələrin dəstəklənməsi bu problemin həllində əsas vasitələr kimi göstərilir. Bu yanaşmalar gənclərin daha sağlam sosial inteqrasiyasını təmin etmək və onların cəmiyyətdəki rollarını möhkəmləndirmək məqsədi daşıyır.

Nəticə

Nəticə olaraq, yeniyetmələrin cinayət davranışına meyilli olmasının arxasında müxtəlif psixoloji və sosial motivlər dayanır. Ailə, sosial mühit, emosional vəziyyət və psixoloji sağlamlıq kimi faktorlar bu davranışların inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Yeniyetmələri cinayi davranışa təhrik edən amillər vaxtında müəyyən edilib aradan qaldırılmazsa, cinayətin törədilməsi situasiyaları artar və cəmiyyət üçün faydalı olmayan tendensiyaların çoxalmasına zəmin yaranar. Hər bir yeniyetmənin inkişaf prosesində fərdi yanaşmaların tətbiq edilməsi, onların psixoloji vəziyyətlərinin düzgün qiymətləndirilməsi və dəstək verilməsi, bu cür davranışların qarşısını almaq və müsbət inkişaflarına şərait yaratmaq üçün əsas tədbirlərdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Cabbarov, R. Yeniyetmələrdə psixoloji problemlər və cinayətkar davranış. Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2015.
2. İsmayılova, F. Ailə və cəmiyyətin yeniyetmələr üzərindəki təsiri. Bakı: Maarif, 2017.
3. Məmmədov, T. Yeniyetməlik dövründə sosial təzyiq və onun nəticələri. Bakı: Təhsil Nəşriyyatı, 2019.
4. Əliyev, A. Cəmiyyət və yeniyetmələr: Cinayətkarlıq motivləri və sosial faktorlar. Bakı: Dövlət Nəşriyyatı, 2018.
5. Quliyev, M. Yeniyetmələr və psixoloji inkişaf: Cinayətkar davranışın formalaşma prosesi. Bakı: Elm və Təhsil, 2016.
6. Həsənova, N. Sosial təzyiqin yeniyetmələr üzərindəki təsiri. Bakı: Şərq-Qərb, 2020.

Fatima ZaurBABAYEVA
Second year master's student at
Western Caspian University
E-mail: ftmbbyva@gmail.com

RESEARCH ON MOTIVES FORMING CRIMINAL BEHAVIOR IN ADOLESCENTS

Summary

Adolescence is a complex period in which personality is formed and life pressures are faced. This period can also lead to the emergence of criminal behavior. Criminal motives in adolescents mainly stem from social pressure, family problems, psychological difficulties, poor economic situation and school problems. Behaviors such as violence, drug use, alcoholism, cybercrime and suicide are more common during this period. Social pressure, family violence, psychological stress and socio-economic problems can lead adolescents to illegal activities. The interaction of these factors leads to adolescents being prone to criminal behavior. Society and families should pay attention to these factors and develop effective approaches to prevent crime.

Keywords: crime in teenagers, criminal motives, psychological factors, family influence, social environment, social monitoring, criminal psychology

Фатима Заур гызы БАБАЕВА
Студентка второго курса магистратуры
Западно-Каспийского университета
E-mail: ftmbbyva@gmail.com

ИЗУЧЕНИЕ МОТИВОВ, ФОРМИРУЮЩИХ ПРЕСТУПНОЕ ПОВЕДЕНИЕ У МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

Резюме

Подростковый возраст – сложный этап, на котором формируется личность и приходится сталкиваться с жизненными трудностями. Этот период также может привести к преступному поведению. Преступные мотивы у подростков обусловлены главным образом социальным давлением, семейными проблемами, психологическими трудностями, плохим экономическим положением и школьными проблемами. В этот период более распространены такие виды поведения, как насилие, употребление наркотиков, алкоголизм, киберпреступления и самоубийства. Социальное давление, насилие в семье, психологический стресс и социально-экономические проблемы могут привести подростков к участию в незаконной деятельности. Взаимодействие этих факторов приводит к склонности подростков к преступному поведению. Сообщества и семьи должны сосредоточиться на этих факторах и разработать эффективные подходы к предотвращению преступности.

Ключевые слова: преступность среди подростков, криминальные мотивы, психологические факторы, социальное давление, влияние семьи, социальная среда, социальный мониторинг, культура и преступность, моральные ценности, криминальная психология.

Daxil olub: 25.10.2024